

Aan weerszijden afwezigheid. Gerrit Kouwenaar als fundamentele dichter.

Arnold Ziegelaar

Om een gedicht te schrijven zijn er duizend aanleidingen. Maar daar ligt toch altijd iets van een emotie aan ten grondslag, een gevoel, een je plotseling betrokken weten, een stemming, een regel in de krant, opgewekt in het bad zitten en eensklaps weten: dit vlees is er straks niet meer. Een kleine blikseminslag en het is weer voorbij, dat onbeschrijflijke moment van iets werkelijk door te hebben. En dat onbeschrijflijke dient dan toch een ding van woorden te worden.¹

1. Poëzie als verwoording van bestaanservaring

Gerrit Kouwenaar is een fundamentele dichter. Uit zijn thema's en de wijze waarop die worden geëxploreerd, blijkt dat hij bepaalde *bestaanservaringen* verwoordt. Onder een 'bestaanservaring' wordt hier verstaan een wijze waarop de mens zichzelf en de wereld ervaart in hun fundamentele dimensies, de dimensies die wereld en mens maken tot wat zij zijn. De aandacht voor bepaalde dimensies, het op de achtergrond zijn van andere en de wijze waarop ze in het gedicht worden verwoord, bepalen het idioom van de dichter. Specifieke bestaanservaringen zijn de basis van een dichterschap en daarmee doordringen ze het gedicht. De dichter spreekt poëtisch vanuit die ervaringen en de gedichten zijn de van de dichter losgemaakte verwoordingen ervan.

De fundamentele dichter maakt zich tijdelijk los van de culturele voorgrond, het geheel van opvattingen, conventies en modes die bepalen wat poëzie is, zou moeten zijn en welke thema's belangrijk zouden zijn. Deze voorgrond wordt breed gedeeld en daarmee relatief eenvoudig, afgesleten en van diepte ontdaan. Zij is een vereenvoudigde domesticatie van fundamentele verwoordingen uit de kunst- en ideeëngeschiedenis waaruit zij is voortgekomen. In die zin gaapt er een kloof tussen de 'cultuur' enerzijds en kunst en filosofie anderzijds.

Een dichter die zich louter ophoudt in die voorgrond reflecteert in zijn poëzie die voorgrond. Hij is daardoor herkenbaar en toegankelijk en zal geen be- of vervreemding wekken en daarom slechts zeer tijdelijk iets veranderen aan het bewustzijn van de lezer. De fundamentele dichter echter richt zich op datgene wat de aard van die voorgrond bepaalt, op het ervaringsdomein dat er aan voorafgaat en onthult een waarheid die dieper is dan die de mens alledaags in zich toelaat. Een fundamentele dichter is bedreven in het ervaren van het

bestaan zonder verdringing, simplificering of ontwijking. Zijn vermogen zich op te houden in een poëtische beschouwelijkerheid die stilstaat bij *hoe het menselijk bestaan is*, stelt hem in staat zijn ervaring te verwoorden. Daarom heeft het fundamentele gedicht het vermogen de diepten van het menselijk bestaan te openen. De zeggingskracht van het gedicht komt voort uit haar vermogen zelden geëxpliciteerde lagen van de ervaringswereld te onthullen (Sötemann 1998, 135). Deze onthulling is schokkend of ontroerend en daarom laat het fundamentele gedicht een blijvende indruk na in de lezer die de moeite neemt erin door te dringen. Kouwenaar is een fundamentele dichter omdat het zijn bedoeling is verdrongen of vergeten bestaanservaringen communicabel te maken. Hij wil de lezer laten schrikken van 'hun eigen werkelijkheid' door de clichés van de culturele voorgrond te doorbreken (idem, 106).

Doel van dit opstel is iets te zeggen over de bestaanservaring die in zijn poëzie aan de orde is. Daartoe wordt een uitleg gegeven van drie gedichten. Deze worden uitgewerkt in gedachten die ze van een beredeneerde context voorzien, waardoor hun zeggingskracht enigszins wordt verhelderd. De keuze van de gedichten beantwoordt niet aan een vooraf gekozen strategie, maar op de intuïtie dat in hen een gemeenschappelijke thematiek aanwezig is, of beter, dat in de gedichten (naast vele andere) een soortgelijke ervaring aan bod komt. Een ervaring die niet specifiek is voor de dichter, maar die opgeroepen wordt bij elke lezer die zich door de gedichten laat raken.

2. Voorbij het alledaagse

Het eerste gedicht dat besproken wordt is 'niet ver van de weg' (Kouwenaar 2002, 88) en luidt als volgt.

niet ver van de weg

Ontdek het moment, het is leeg, het ligt
niet ver van de weg, de heg er omheen

staat voor niets, dus weiger het rijm, breek bot
weg de volgzame reis af, kraak leegstand, bezet

leg steen in het uitzicht, maak kunstlicht, verteer
hoe men vroeger zich uitvrat, besta het bederf

onteigen het eten, bezit het vergeten, her
inner geen uitweg, wees binnen, weeg niets

dan het lood dat men nabootst, terwijl men
zijn vleugels openvouwt dichtvouwt terwijl men-

De weg kan men opvatten als beeld voor het gewone, alledaagse leven met zijn alledaagse interpretaties. Wat is gewoner dan over een weg reizen? Het gedicht gaat over iets dat dicht

bij het gewone leven ligt, maar er niet mee samenvalt, sterker nog, er radicaal mee breekt. In de eerste strofe wordt de intentie van het gedicht kenbaar gemaakt: het gaat om *het moment*, het nu tussen verleden en toekomst, de ervaring van het heden los van verleden en toekomst. De opdracht voor de lezer is het moment te ontdekken. Dat is mogelijk want het is dat waar de titel naar verwijst: dat wat 'niet ver van de weg' ligt. Het moment is dicht bij het gewone leven, het gaan over de weg, de voorspelbare gang, waarin elk moment volledig is opgenomen in het patroon van nabij verleden en nabije toekomst zoals de klinkers opgenomen zijn in het patroon van het wegdek. Het moment echter is *leeg* omdat het losgeweekt is uit de levenssamenhang: persoonlijk verleden en toekomst zijn verdwenen. Alleen het zuivere heden blijft over. Zonder identiteit, herinnering, doel, verwachting, hoop of wanhoop doet het leeg aan.

De heg naast de weg houdt ons tegen het moment te ontdekken, hij staat immers letterlijk voor 'het niets' en de leegte van het moment. De heg is wat ons op de weg houdt omdat hij het moment aan het oog onttrekt. Alleen weigering van en opstandigheid tegen de weg kunnen ons helpen het te vinden. De oproepen in de middenstrofen staan daarom in het teken van de eerste oproep het te ontdekken. Rijm dient geweigerd te worden omdat rijm herhaling is en herhaling constitutief is voor de gewoonten van alledag. Deze houden de ervaring van het moment, dat wat nooit terugkomt, tegen. De volgzame reis is de reis over de weg van het zich herhalende gewone leven, de gladde overgangen tussen toekomst, heden en verleden. Tijdens de volgzame reis kijken we niet over de heg en wordt niet ontdekt wat niet ver van de weg te vinden is. Dat kan men 'leegstand' noemen: het niet bewonen van het moment. Dit is een oorspronkelijke leegte, maar nog niet ontdekt. Het kraken en bezetten is een daad van opstand tegen het gewone leven van het gaan langs de weg om het moment te kunnen bewonen.

De derde strofe beschrijft de activiteit van degene die de opstand heeft voltrokken. Een 'steen in het uitzicht leggen' kan verschillende, in elkaar grijpende betekenissen hebben. Ten eerste is 'uitzicht' een metafoor voor de toekomst. In de ontdekking van het moment valt de toekomst weg: door er een steen voor te leggen, wordt zij onzichtbaar. Een steen is onder de dingen het onveranderlijke bij uitstek en is daarmee een symbool voor eeuwigheid. Moment en eeuwigheid zijn aan elkaar verwant.² Degene die zich nestelt in het moment, nestelt zich in een soort eeuwigheid. Het moment is het zuivere heden, dat zich niet bekommert om verleden of toekomst. Het zuivere heden is er altijd, en is in die zin eeuwig, al is het vaak aan het oog onttrokken.

De nieuwe manier van leven doet nog kunstmatig aan: het oude leven, de alledaagsheid ervan, moet nog 'verteerd' worden. Ook blijkt de ervaring van het moment niet alleen 'positief': het is tevens een kwetsbaarheid die uitgehouden moet worden. Het moment grenst aan het niets van de dood, omdat men afstand doet van de volheid van het gewone leven, met een persoonlijkheid, een verleden en een toekomst. Het verdwijnen van deze volheid plaatst ons in een leegte die zonder uitweg grenst aan het niets.

Er moet daarom, in de vierde strofe, een proces van loslating plaatsvinden: onteigenen is het tegenovergestelde van toe-eigenen. Er is eten, maar dat moet niet als bezit beschouwd worden, terwijl juist 'het vergeten' wordt toegeëigend in het loslaten van persoonlijkheid, verleden en toekomst. Men kan zich alleen vestigen op de nieuwe woonplek als men de uitwegen van verleden en toekomst vergeet en binnen het moment blijft. Omdat het (bijna) niets is, weegt degene die er woont niets. Hij heeft geen zwaarte omdat doelen, spijt en verwachtingen onbelangrijk of vergeten zijn.

Of toch niet? De laatste strofe toont een ambivalentie doordat het 'niets wegen' gecontrasteerd wordt met 'lood dat men nabootst'. Zwaarte en lichtheid zijn tegelijk aanwezig. De vogel aarzelt tussen op de grond zitten en opvliegen doordat hij zijn vleugels openvouwt en weer dichtvouwt. Kan of wil hij niet vliegen? Het gedicht eindigt niet met een oplossing van

de spanning in een paradijselijke conclusie. De spanning tussen zwaarte en lichtheid wordt niet opgeheven. De bewoning van het moment is geen panacee voor levensproblemen omdat de mens in een ambivalentie wordt geplaatst die niet op te heffen is. Als hij afstand doet van het gewone leven ontdekt hij het moment, maar ook zijn kwetsbaarheid omdat het moment als leegte en onteigening grenst aan het niets. Voor de mens is geen goddelijke eeuwigheid weggelegd, maar alleen een sterfelijke eeuwigheid van het moment dat elk moment opgeheven kan worden. Meer dan dat ontdekken zit er niet in, want de mens kan niet vliegen en zijn gebondenheid aan de aarde overstijgen. Deze ontdekking en de ambivalente lading ervan is onvermijdelijk voor degene die niet volgzzaam kan leven op de vlakheid van de weg langs de heg.

3. Een onbetamelijke vervreemding

Een soortgelijke ervaring vinden we ook in andere gedichten. Bijvoorbeeld in het gedicht 'aankomst' (Kouwenaar 2002, 55).

aankomst

Zoals men aankomt op een station
in een reiziger uitstapt, met zijn ballast
vastloopt in een passant, dit is

het ogenblik, men is vacant, op slag
beslaat de inhoud het glas, taal past
haarfijn haar mal, niet gemond, ongehoord, totaal
onoorbaar, vlees, zoals het hoort

dat men dit mangat moet instaan, dit niks
moet uitleven in een snik, eindelijk
de navel van zijn bestaan, men laat

zijn leeftocht vallen, niets klopt, alles
verpopt in het wachtglas, achter de adem
stilt zich de made-

Ook in dit gedicht staat een ervaring centraal die men kan omschrijven als een vervreemding van het alledaagse leven. De aankomst is de aankomst van een ervaring die de fundamentele kwetsbaarheid, het 'niets' van het menselijk leven openbaart. Het 'men' kan men opvatten als een vermomming en abstrahering van het lyrische ik, die tot doel heeft het particuliere leven van de dichter en dus al het anekdotische te verdrijven en het algemeen menselijke aan de orde te stellen. Het 'men' is iedereen, of beter, is *elke lezer van het gedicht*. De dichter spreekt ons niet aan op zijn of onze persoonlijkheid, particuliere ervaringen en problemen, maar op het gemeenschappelijke van alle mensen.³ Hij verwoordt een ervaring die zijn ervaring is, maar (mogelijk) ook die van de lezer. Elke lezer zou deze ervaring kunnen

hebben, juist omdat zij opnieuw in de breuk met onze particuliere alledaagsheid tot stand komt. Door die breuk belanden we in een zone die fundamenteel en algemeen is omdat het de zone is van zijn en niet-zijn, van iets en niets, van levensbeschouwelijk besef.

De ervaring kondigt zich in de eerste strofe aan in de alledaagse aankomst op een station doordat er een onderscheid ontstaat tussen het 'men' en 'een reiziger'. Er treedt een breuk op tussen de ervaring te bestaan en het normale functioneren als burgerlijk persoon. De persoon is de behuizing van deze ervaring, maar valt door de ontstane breuk niet met die behuizing samen. Het 'in een reiziger uitstappen' duidt dit onderscheid aan: als men in een reiziger uitstapt dan is die reiziger als een intiem kledingstuk om de naaktheid en kwetsbaarheid te bedekken, om de werkelijke situatie van de mens aan het oog te onttrekken. In de beginzin van het gedicht heeft zich de breuk met het alledaagse functioneren dus reeds voltrokken. Doordat men zich niet meer kan identificeren met zijn persoonlijkheid en lichamelijkeheid let men niet op. Het functioneren wordt minder vanzelfsprekend en automatisch en men botst bijna tegen iemand op. Dat is de situatie waarin men verzeild is geraakt: die van het ogenblik ontdaan van een persoonlijk verleden en toekomst, de openbaring van 'de leegte' waardoor men leeg, vacant wordt.

Opmerkelijk is dat in die leegte zich een inzicht openbaart over de taal. De klassieke tegenstelling tussen 'vorm' en 'inhoud' valt weg, de inhoud van het glas voegt zich naar de vorm ervan: de 'taal past haarfijn haar mal'. Wat is deze mal, het model waarnaar zij zich voegt? Daar is geen direct uitsluitel over. Wel worden kenmerken van die passende taal genoemd: 'niet gemond', de taal van het vacante wordt niet gesproken en met de mond beleeden en is daarom 'ongehoord', is 'totaal onoorbaar', is onbetamelijk, niet geaccepteerd door de normen van de gemeenschap. Deze onbetamelijkheid komt tot uiting doordat de taal wordt geïdentificeerd met 'vlees'. Taal wordt normaal geassocieerd met het denken en de geest, in het ogenblik echter past zij zwijgend op datgene waarnaar het gevormd is, verdwijnt het geestelijke van de taal en komt haar lichamelijkeheid naar voren die zich letterlijk naar de wereld voegt, zoals een ding is gevoegd in zijn materiele omgeving.

En dat is dan 'zoals het hoort': blijkbaar drukt deze vleselijke toestand van de taal haar aard beter uit dan de hoorbare uiting van een geestelijke activiteit. Deze kenmerken geven echter nog geen uitsluitel over wat dit andere licht op de taal en de ervaring van het ogenblik met elkaar van doen hebben.

Het 'dat men dit mangat moet instaan' in de derde strofe verwijst naar het 'in een reiziger' van de eerste strofe: men is persoon en moet als persoon leven en tegelijk is men onderscheiden van een persoon, is men een universeel besef van iets en niets: de persoonlijkheid is een oppervlaktestructuur waarachter zich de leegte van het ogenblik schuilhoudt. Deze leegte is verbonden met een verdriet, een wanhoop die uitgeleefd moet worden 'in een snik'. Uit de volgende regel blijkt deze snik een ambivalente lading te hebben. Het woord 'eindelijk' duidt op iets dat lang verwacht is en waarnaar is verlangd en heeft de aankomst ervan dus een positieve betekenis. Wat zich openbaart is 'de navel van zijn bestaan'. De navel is het litteken, het vleselijke symbool en overblijfsel van zijn vroegere verbondenheid met de oorsprong. De navel herinnert ons aan die oorsprong, ons voortgekomen zijn uit de (moederlijke) natuur. Deze herinnering brengt ons terug waar we altijd al waren, dat we geboren zijn en dus een schepsel zijn dat zich tussen iets en niets ophoudt.

In de laatste strofe krijgt de wanhoop de overhand. Men laat het proviand vallen: voedsel kan alleen tijdelijk de dood op afstand houden en is daarom in het nu ontstane besef zonder nut. 'Niets klopt' heeft twee betekenissen die elkaar voeden en versterken. Niets klopt omdat niets is zoals het zou moeten zijn juist omdat het niets letterlijk klopt: het maakt zich kenbaar door te kloppen in het hart van de ervaring. Deze ervaring is daarmee transformerend: een verpoping is een metamorfose waarin men in een totaal ander licht getoond wordt dan daarvoor. Deze metamorfose vindt plaats in het 'wachtglas'. Dit kan men opvatten als het

spiegelende glas van de wachtkamer op het perron, de wachtkamer van de dood, waarin men zich ziet veranderen in een van persoonlijkheid ontdaan iets tegenover het niets.⁴ Het gedicht eindigt met het schokkende beeld van de made 'die zich stilt', wat associaties met zich meevoert van een rottend lijk dat door maden wordt opgegeten. Een onbetamelijke taal inderdaad. 'Achter de adem' betekent op de achtergrond van het leven (of het men) houdt zich stil de made op die dat leven opruimt. Ook kan men het 'zich stillen' laten verwijzen naar het zwijgende karakter van de vleeselijke taal in de tweede strofe. De taal van het gedicht is vlees omdat zij het vlees laat zien, datgene toont wat vlees is en wat men wordt: voedsel voor de maden.

In dit gedicht wordt dus de breuk met de continuïteit van het alledaagse leven vooral gekenmerkt door het besef van het aanstaande niets. Het bewustzijn wordt volledig door dit zuigende besef in beslag genomen. De volheid van het nog aanwezige leven slaagt er niet in het te doorbreken of te relativieren.

4. De ontbinding van de idylle

In de veel geprezen bundel *Totaal witte kamer* vinden we het gedicht 'toen wij' (Kouwenaar 2002b, 42).

toen wij

Toen wij onze handen over ons hart streken
weet je nog hoe het klopte, hoe onze helften
eensklaps weer waar waren, woorden bij kaarslicht

hoe wij vertaald en gespeld in oud vlees lagen
adem ons ophief, strovvuur ons aanstak

als rook hing geluk om ons heen, buiten
de kleine kou van het najaar, wij waren tevreden

zo liggend in wat wij bezaten, het ogenblik
dat ons omarmde, viel toen de tijd in

men hoort nog het tikken achter het witsel, lege
langzaam vallende zwarte beschimmelde druppels –

Het gedicht begint met de idyllische situatie van het in een zuiver heden leven in verbondenheid met de geliefde. In het strijken over het hart is er mildheid en toegeeflijkheid jegens de geliefde en het kloppen is het teken van levend zijn. Het 'wij' en onze 'helften' stellen de eenheid of innigheid centraal. Plotseling zijn deze helften 'weer waar', dat wil zeggen: aanwezig in het besef van het samen bestaan in het heden. Er wordt gesproken en in dit spreken is er begrip. Het lijkt te gaan om twee oude mensen die elkaar al lang kennen, die

in een intieme band samen zijn. De adem, ook een symbool voor leven, heft hen op en de korte felle vlam van strovuur is een ervaring van liefde die hen in geluk verenigt. Het ogenblik omarmde hen, verenigde hen in tevredenheid.

Strovuur is van korte duur, het 'eeuwige' ogenblik blijkt wederom menselijk, want het is alleen een schijn van eeuwigheid. De tijd valt in. Het witsel, de ongeschonden heelheid van het idyllisch moment, wordt ondermijnd door het tikken van de tijd, van het onderscheid tussen verleden, heden en toekomst. Met de inval van de tijd verandert de intimiteit van het 'wij' in de anonimiteit van het 'men', de onpersoonlijke macht van de tijd ondermijnt radicaal het kwetsbare geluk. Het gedicht eindigt met de onheilspellende vergelijking van het tikken van de tijd met 'lege langzaam vallende zwarte beschimmelde druppels'. De vallende druppels staan symbool voor het een voor een verdwijnen van de momenten die geen geheel meer vormen, maar van elkaar gescheiden zijn. Dit verdwijnende karakter van het moment wordt ten eerste aangeduid door leegte: door de tijd kan de eeuwigheid niet meer tot volheid komen. Ten tweede zijn de druppels zwart in tegenstelling tot de witheid van het ongeschonden eeuwige moment. De beschimmeling is de rotting, de ontbinding en verdwijning van elk moment dat voor altijd in niets overgaat.

In het titelgedicht van de bundel *Totaal witte kamer* wordt deze situatie nogmaals verbeeld door de oproep de kamer nog eenmaal, tegen de ontbinding in, wit te maken, nog eenmaal de ongeschondenheid van het wit, van het samen zijn in het nu te beleven.

5. 'dat men onsterfelijk is en zal doodgaan'

In tegenstelling tot wat gebeurt met de axioma's van de wiskundigen, de waarheden van de fysici of de denkbeelden van de filosofen, abstraheert het gedicht de ervaring niet: deze tijd is springlevend, het is een ogenblik gevuld met heel zijn onherleidbare bijzonderheid...(Paz 1990, 201)

Kouwenaars poëzie is een verwoording van de levensbeschouwelijke situatie van de huidige mens. De dichter is geen denker, want hij dicht *vanuit* een concrete ervaring en vindt of ontdekt daar de verwoordingen. De dichter stelt de ervaring present en dat is zijn wezenlijke betekenis. De denker denkt *over* de ervaring, voorziet haar van een beredeneerde en abstractere context, probeert haar te begrijpen in het licht van algemene gedachten over de thema's die in het dichtwerk aan de orde zijn.

De filosoof Jos de Mul geeft een interessante interpretatie (De Mul, 1996) van de poëzie van Kouwenaar als onder andere beheerst door de dood van God, de verdwijning van een religieus wereldbeeld waarin de mens geborgen is in een aan tijd en vergankelijkheid ontstegen ordening. De Muls analyse heeft vooral betrekking op de vroegere poëzie. Hij constateert bij Kouwenaar de (post)moderne tendens om de dood van God te relateren aan het verlies van de natuurlijke band tussen de woorden en de wereld. Het nihilisme van het ontbreken van deze band wordt door Kouwenaar omgebogen naar een 'wereldlijke metafysica' waarin een dimensie van aanwezigheid wordt geopend die in de traditie werd verworpen als zuivere schijn. We worden geplaatst in een paradoxale 'immanente transcendentie' van een posttheologische metafysica. Dit is volgens De Mul een religieuze ervaring vergezeld van de tragische realisatie van het 'virtuele' of 'alsof' karakter ervan.

Het lijkt mij niet adequaat deze ervaring als 'virtueel' te betitelen. Het gebruik van dit woord veronderstelt dat alleen ervaringen van een zuivere eeuwigheid 'echt' religieus genoemd kunnen worden. Dit echter is gekleurd door een opvatting van religie binnen een klassiek metafysisch denkkader. Als men religie algemener opvat als het verlangen zich te verbinden met de uiteindelijke of meest oorspronkelijke werkelijkheid, dan is Kouwenaars poëzie een poging een verbinding te leggen met wat hij als de oorspronkelijke werkelijkheid ervaart: de tijd als innigheid van aanwezigheid en vergankelijkheid. De bestaanservaring van de huidige mens is die van eeuwigheid in eenheid met tijd, dat wil zeggen de ervaring van het ogenblik. Sötemann constateert dat in de bundel *Een geur van verbrande veren* uit 1991 één op de acht woorden betrekking heeft op tijd, ruimte, ondergang of dood (Sötemann 1998, 67). Dat verraadt volgens hem een sterke gerichtheid op de gronddimensies van het menselijk bestaan. Ook hij beschouwt Kouwenaar als een uitgesproken metafysisch dichter (idem, 104). Eveneens niet een metafysica die op het transcendente gericht is, maar een dichten dat poogt rekenschap te geven van de gronddimensies van het bestaan: van zijn en niet-zijn, van dood en leven, stof en geest, oorzaak en gevolg, ruimte en tijd. Kouwenaars gedichten zijn 'verkenningen van levenssituaties' of, anders gezegd, uitdrukkingen van bestaanservaringen. Ervaringen waarin de afwezigheid van God het uitgangspunt is.

Kouwenaar geeft dus uitdrukking aan de menselijke situatie in een tijdperk zonder transcendente zin, waarin de mens wordt verwezen naar de immanente werkelijkheid van eindig in een tijd-ruimtelijke wereld zijn. Daarbij krijgt de tijd als oorspronkelijke dimensie van de wereld veel aandacht. De tijd wordt geëxploreerd in haar, zoals Heidegger zegt, oorspronkelijke 'extatische eenheid' (Heidegger 1984, 323 e.v.), de eenheid van de drievoudigheid van verleden, heden en toekomst. De toekomst is het eindige nog-niet, het verleden is het eveneens eindige niet-meer. Het heden is aanwezigheid met aan weerszijden afwezigheid. De afwezigheid van verleden en toekomst en de verdwijning van het aanwezige wordt niet klassiek-metafysisch overkoepeld of opgevangen door een eeuwige aanwezigheid waardoor de afwezigheid gerelativeerd wordt tot een fenomenale schijn.

De afwezigheid is radicaal, definitief en oorspronkelijk. Niet alleen de aanwezigheid van de wereld wordt geopend voor de lezer, maar ook en vooral dat wat geweest is of nog komt en het verdwijnen van dat wat nu is. De ervaring van deze radicaliteit is pas mogelijk na de dood van God, dat het uitgangspunt is geworden waaronder de wereld en het leven ervaren worden. Deze radicaliteit bepaalt de huidige mens levensbeschouwelijk. In tegenstelling tot het traditionele theocentrische wereldbeeld zien we in de poëzie van Kouwenaar enerzijds een sterke gerichtheid op de aanwezigheid in het heden en het moment en anderzijds een sterk ontregelend besef van tijdelijkheid en verdwijning. De aanwezigheid is niet een loutere idylle, maar wordt telkens doordrongen door de ervaringen van voorbijgaan en verdwijnen. De ervaring 'dat men onsterfelijk is en zal doodgaan' (Kouwenaar 2005, 9), van het ogenblik 'dat zich uitwist in lagen van stilte' (idem, 5). De mens heeft geen toegang tot een zuivere eeuwigheid. Eeuwigheid is een aspect van de menselijke ervaring, altijd al samengaand met de tijd en het voorbijgaan. Eeuwigheid is een religieus ideaal dat de mens als een bestanddeel losweekte uit de context van de aardse vergankelijkheid en zich voorhield als vaderland en paradijs. Het is het utopisch moment in onze ervaring dat niet zelfstandig bestaat of definitief bereikbaar is. De religiositeit van de posttheologische mens (van de 'eenvoudige heiden' zoals Kouwenaar zichzelf noemt) is daarmee aards en tragisch. Eeuwigheid komt niet los van de tijd, zijn komt niet los van het niet-zijn en de geboorte komt niet los van de dood.

In de boven uitgelegde gedichten openbaart zich deze ambivalentie van de menselijke situatie in de ervaring van het ogenblik waarin zijn en niet zijn met elkaar verstrengeld zijn. In het ogenblik, ontdaan van een persoonlijk verleden en toekomst, in de vervreemding van het alledaagse leven, vindt men een onpersoonlijke bestaansessentie. In het moment is in eerste

instantie een volte en een geluk die niet zijn aangetast door voorbijgaan en verdwijning. Dan wordt de zuiverheid van het eeuwige moment vernietigd in opeenvolging en verdwijning. De menselijke ervaring van eeuwigheid of tijdloosheid is vergankelijk doordat de tijd zijn rechten herneemt.

Het leven verkrijgt daarmee de intensiteit van het staan op een bergtop als verzinnebeelding van het ogenblik. De bergtop is aanwezigheid omgeven door afwezigheid, van het zijn omgeven door de afgronden van het niet-zijn. In het menselijk bestaan is geen uiteindelijke verlossing. De raadselachtige aanwezigheid in het ogenblik tempert of heft het nihilisme soms op doordat wordt geraakt aan het bestaansmysterie. De poëzie kan deze aanraking bewerkstelligen omdat zij zich bevindt in het domein van het ogenblik. In dit domein ontspringt de poëtische taal waarmee het gedicht zich vormt. Poëzie ontvouwt zich in het ogenblik en bewaart het in passende woorden. In Kouwenaars werk is de lezer een intieme getuige van deze fundamentele gebeurtenis.

Literatuur

De Mul, Jos, (1996). 'Poet after the Death of God', in: I. van der Cruysse en W. Shetter (red.), *Contemporary Explorations in the Culture of the Low Countries, Vol. 9*. Lanham, MD: University Press of America.

Heidegger, Martin (1984). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Kouwenaar, Gerrit (2002). *Helder maar grijzer, Gedichten 1978-1996*. Amsterdam: Querido.

Kouwenaar, Gerrit (2002b). *Totaal witte kamer*. Amsterdam: Querido.

Kouwenaar, Gerrit (2005). *Het bezit van een ruïne*. Amsterdam: Querido.

Paz, Octavio (1990). *De boog en de lier*. Amsterdam: Meulenhoff.

Sötemann, August Lammert (1998). *Verzen als leeftocht, Over Gerrit Kouwenaar*, Utrecht: Historische Uitgeverij.

Wittgenstein, Ludwig (1984). *Tractatus-logico-philosophicus, Werkausgabe Band I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

---

1. Interview met Kouwenaar door W. Roggeman verschenen in *de Vlaamse Gids* 63, 1979.

2. Zoals bijvoorbeeld verwoord door Wittgenstein in de *Tractatus* (1984, 84): 'Wenn man unter Ewigkeit nicht unendliche Zeitdauer, sondern Unzeitlichkeit versteht, dann lebt der ewig, der in der Gegenwart lebt.' (6.4311).

3. In die zin is Kouwenaars werk een voorbeeld van Hegels poëzieopvatting waarover W.T. Stace zegt: 'In poetry the universal is not sundered from the particular, but the two coalesce in vital unity.' Zie W.T. Stace, *The Philosophy of Hegel, A Systematic Exposition*. Dover Publications, 1955, 478.

4. Met dank aan René van Delft die mij wees op deze interpretatiemogelijkheid.